

Gözlemler Ve Görüşler

FAŞİZMİN SÜREKLİLİĞİNDE, TÜRKİYE'DEN HEKİM ÇİZGİLERİ

Dr. Tolga ERSOY*

1923; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, 1925; Takrir-i Sükun Yasası ve güç oluşturabilecek tüm muhaliflerin "katli". 1925-1950; "Tek Adam ve Milli Şef" dönemi. 1950 sonrasında; emperyalizmin "yenilenmiş" şekliyle ülkeye girişi! Ve sonrasında 12 Mart ve 12 Eylül... Türkiye Cumhuriyeti'nin kısaltılmış tarihi. Yada şiddeti zamana yayılmış bir faşizm olarak, bizim "izm".

Global bakışla, tarihimiz dünya tarihi ile anlamlı bir koşutluk içinde. Bu toprakların insanları, insanlığın yaşadığı her türlü faşizmi beyninde, teninde ve boynunda yaşadı ve yaşıyor. Ve insan olmanın gereği, baskılara karşı en onurlu karşı koyuşları gösterirken, yine aynı özellikten dolayı en onursuz teslimiyetleri de bir yaşam biçimi haline getiriyor. Bir insan olarak varlığını sürdürme çabası içinde, "herşeyini" kaybetmeyi önce göze alıyor, sonrasında ise, birbaşkası aşağılık bir ussallaştırmanın ardından bu durumun "doğallığından" söz eder hale gelebiliyor. O, birincil sorumluluklarını dahi unutmuş tümüyle primitif güdülerinin doyurulması için yaşayan tek hücreli bir canlıdır, artık. Ultra emperyalizm çağının idealize edilmiş "insanı". Kanseri bir dokunun hücreleri kadar hücre, amacı ise onlarınkinden farksız; işte süreklileştirilmiş baskıların amacı.

Ya bu insanın, o toplumda yüklendiği bazı görevleri varsa, örneğin bilim adamı olmak gibi, yada tıp doktoru olmak gibi? Bu kısa yazıda yapılan, milyonların sorumluluklarını yada felsefelerini tartışmaktan çok -bu tartışmalar özellikle son yüzyılda sayısız kereler yapılmış ve çözümlenmeler ortaya konulmuştur- çok bilinen ve güncel örneklerden yola çıkarak tekrar tekrar sorulan bazı soruları, basitleştirilmiş ve şematize edilmiş şekliyle tekrar gündeme getirmekten ibarettir. Örneklerimiz olumsuz olacaktır, sorumluluklarımızla ters orantılı olarak...

I — ÖLÜM CEZASI !

"Kapı açıldı iki gardiyan girdi. Arkalarında da Belçika Üniforması giymiş sarışın bir adam. Bizleri selamladı:

— Ben doktorum, dedi. Şu güç koşullar altında sizlere yardımcı olmaya yetkiliyim.

Hoş ve kibar bir sesi vardı.

* Altındağ Sağlık Ocağı, Pratisyen Hekim.

— Ne yapmaya geldiniz buraya, diye sordum.
— Emrinizdeyim. Şu birkaç saatin size pek ağır gelmemesi için elimden geleni esirgemeyeceğim. (1)

İdama mahkum üç insanın, ölmek için yeterli güçlerinin olup olmadığını araştırmaktadır, buradaki hekim.

Tartışmamızın başında, hekim andının biriki satırını yeniden anımsamak yararlı olacaktır: "... İnsan hayatına ana karnına düştüğü andan SONUNA KADAR mutlak bir saygı duyacağım. Baskı altında bile olsam tıp bilgilerimi İNSANLIK YASALARI DIŞINDA kullanmayı kabul etmeyeceğim." (2) Peki ama, eğer yaşamın sonu, hekim olarak doğal kabul edebileceğimiz nedenler dışında, örneğin siyasi otorite tarafından belirleniyorsa bu hastası (!) karşısındaki hekimin sorumluluğu ne olacaktır?

Kanunlarımız cezanın infazında bulunması gereken kişiler arasında hekimi de sayar: "İdam cezası hükmolunan kimse mahkumiyet ilamı Temyiz Mahkemesince tasdik ve TBMM'nce tasvip edildikten sonra icra mahalinde, mahkeme heyetinden bir zat ile cumhuriyet müddeiumumisi, tabib ve zabıt katibi ve hapishaneler idaresi memurlarından biri hazır oldukları halde mahkumun huzurunda hüküm olunması suretiyle infaz olunur." (TCK Madde 12) (3) Hatta çoğu kez, kararı teorik olarak verenler çeşitli bahanelerle infaz yerinden uzaklaşırken, hekimin "sonuna kadar" orada kalması istenir. Bu durum da hekimden beklenen, infazdan sonra "kişinin" ölüp ölmediğinin yada yaşayabilirliğinin tesbitidir. Eğer kişi infazdan sonra hala bilimsel olarak yaşıyorsa, hekime bu "hastasına" müdahale etme hakkı verilmez. Kişi her koşulda ölüme terkedilmiştir. Bu bir emirdir ve bu emire devletin tüm kurumlarının uyması zorunludur. "İşin" moral yönünün yada "insanlık yasalarına" uygunluğunun ise tartışıldığını sanmıyorum.

Tüm ayrıntısına kadar planlı bir cinayet olarak tanımlayabileceğimiz idamlarla yaşamaya alışkın bir toplum olmamız, bu kavramların tartışılmasında üstünü örtmektedir. İnfaza katılan hekimlerimiz susmayı tercih etmektedirler. Konuşanlar ise, yalnızca, pek fazla tartışmaya girmeksizin ceza infazına dair tüzüğün ilgili maddesini göstermekle yetinirler:

"Hükümlünün ölümü tabip tarafından tesbit edildikten sonra ceset, teşhirine izin verilmeden infaz araçları ile birlikte derhal kaldırılır. (4)

"Etrafa şöyle bir bakındıktan sonra "Kahrolsun Faşizm" dedi. Bir kez daha bakındı, aynı sözleri yineledi. Bu arada cellat sandalyeyi çekti. Necdet'in ayakları masanın üzerine geldi. Necdet kendi çabasıyla ayaklarını masanın üzerinde sürüyerek boşluğa getirdi. Bu anda cellat, ne yapacağı konusunda tereddüt geçirdi ve orada bulunanlardan birisi masaya çekti. Yirmi dakika askıda kaldıktan sonra doktor muayene etti, "indirebilirsiniz" dedi ve indirildi." (5)

Cellat yada cellatlar kimlerdi?

İnfaz sürecinde bulunmanın dışında, ülkemizde sık uygulanmamakla birlikte bazı ülkeler, karardan infaza kadar geçen süre içinde hekime psikolojik danışmanlık görevini yüklemişlerdir. Burada tartışma götürmeyecek kadar açık bir hasta-hekim ilişkisi söz konusudur. Nevarki hekimin görevi otorite tarafından tersyüz edilerek, "hastayı ölüme hazırlama" olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, bu ve benzeri tüm emirle gelen görevlerin reddedilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Yada, idama mahkum "hastalarının" ölürken daha az acı çekmeleri için giyotini bulan, Fransız hekim, anatomi profesörü J. Ignace Guillotin'leri, meslektaşlarımız saymaya hala devam edip etmeyeceğimizin tartışılmasının zamanı gelmemişmidir?

Gelenekselleşmiş darbeci geleneği olan bir toplumumuz ve birkaç yılda bir yönetimde de askerleri görmeyi yadırgamayız, öyle ki bu süre biraz uzasa, şizoid saptantımızdan olsa gerek zabıtayı asker sanırız. Aynı düşünce işleyişinin bir sonucu olarak idamların halk tarafından algılanışından da destek alarak, bu dönemlerde çok rahat bir şekilde idam cezası verilir ve uygulanır. Aslında cezalandırılan toplum olur ve faşizm, itaatkar robotlarını yetiştirme sürecine girecek sürekliliğinin psikolojik temellerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu da, idamın çok geniş kapsamıyla gerçek bir planlı cinayet olduğunun göstergesi değildir?

Şimdi bu planın ipuçlarını verecek olan bir kaç sayı verelim: 26 adet ölüm cezasını düzenleyen TCY maddesi vardır. 1987 yılında yapılan bir açıklamaya göre son elli yılda 443 idam cezası infaz edilmiştir. —Yargısız infazlar hariç— Bu sayının 132'sini siyasi suçlular (!) oluşturmaktadır. En önemlisi de idamların önemli bir kısmının askeri dönemlerde infaz edilmiş olmalarıdır: 27 Mayıs'da 25 idam, 12 Mart'ta 17 idam, 12 Eylül döneminde ise (Bu dönem hala sürdüğü kanısındayım) 53 idam! (6)

Yasalarımıza göre bu cezayı mahkemeler verir ancak meclisin kararından sonra infaz uygulanır. Her idam için yeni bir yasa çıkartılması ise bir ironidir, ancak! Bazen de "vakit kaybetmemek" yada daha faz-

la "beslememek" için bu süreçler yeni yasalarla kısıtlanabilir.

Hiç kuşkusuz her şekliyle ölüm cezasına karşı çıkmak bir insanlık görevidir. Özellikle de tıp doktorlarının bu konuda çok daha ağır yükümlülükleri ve sorumlulukları vardır. Ne varki bu durum da, ülkemizde tersine işleyebilmektedir. İnfaz yerinde hekimin bulunup bulunmamasını tartışmanın çok ötesinde, belki de mülkiye-tıbbiye-harbiye geleneğinin bir uzantısı olarak birçok hekim bu "planlamaya" en üst düzeylerde katılmış ve bunu da çok kolaylıkla sindirebilmişlerdir.

Daha cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Kastamonu'da kurulan İstiklal Mahkemelerinin Üyelerinden Fikret Bey tıp doktoru olup otuzlu yaşlarda bu mahkemelerde üyelik yapmıştır. Bu mahkeme çalıştığı süre boyunca 35 idam cezası vermiştir. (7) Takrir-i Sükun'dan sonra kurulan, İzmir Suikasti sonrasında İttihatçıların "tasviyesinde" önemli rol oynayan, Ankara İstiklal Mahkemesinin yedek üyesi de bir hekimdir: Dr. Reşit Galip. (8) Bunları, güne yaklaşmada başlangıç için önemli örnekler sayabiliriz.

Burada, yanıt olarak, siyasi kimliğin de tartışılması gerektiği verilebilir. Ancak bir insanın yaşamı söz konusudur ve hiçbir kimlik yada misyonun bu yanıtı haklı çıkaramayacağı unutulmamalıdır.

Günümüzde bu işleyişe, hekimlerin katılımının niceliğinde ve niteliğinde moral açıdan bir farklılaşma olmamıştır. 12 Mart 1971 darbesinden, Ekim 1973 seçimlerine kadar geçen sürede 3'ü siyasi olmak üzere 17 idam kararı infaz edilmiştir. Siyasi olarak anılan bu üç idam kararı, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamını içerir. 2.5.1972 tarihinde tartışmalardan sonra, TBMM'inde kabul edilen kanunu takiben infaz yerine getirilmiştir. Görüşmeler sonunda, Meclis ve Senatoda bulunan 38 hekimde idam cezasının kabulü yönünde oy kullanmışlardır. Bu hekimlerin listesi aşağıda olup, çok sayıda tanınmış isim içermektedir (belirtilen iller seçim bölgeleridir, akademik unvanlar yazılmamıştır):

- Dr. Kemal Satır (Adana)
- Dr. Oğuz Aygün (Ankara)
- Dr. Süleyman Çiloğlu (Antalya)
- Dr. A. İhsan Kırımlı (Balıkesir)
- Dr. M. Nurettin Sandıkçioğlu (Balıkesir)
- Dr. Yakup Çağlayan (Çorum)
- Dr. Nafiz Yıldırım (Diyarbakır)
- Dr. M. Şemsettin Sönmez (Eskişehir)
- Dr. M. Lütfi Söylemez (Gaziantep)
- Dr. Ekrem Saatçi (Gümüşane)
- Dr. Ali İhsan Balım (Isparta)
- Dr. Sadettin Bilgiç (İstanbul)
- Dr. Mehmet Yardımcı (İstanbul)
- Dr. Vedat Ali Özkan (Kayseri)
- Dr. Baha Müderrisoğlu (Konya)
- Dr. Vefa Tanır (Konya)

Dr. Kamil Şahinoğlu (Manisa)
 Diş Tb. Avni Kavurmacıoğlu (Niğde)
 Dr. Nuri Bayar (Sakarya)
 Dr. Cevat Küçük (Trabzon)
 Dr. Mehmet Ali Göklü (Urfa)
 Diş Tb. Ahmet Karayığit (Afyon)
 Dr. Alaaddin Yılmaztürk (Bolu)
 Dr. Edip Somuncuoğlu (Erzurum)
 Dr. Mustafa Gülcügil (Isparta)
 Dr. Talip Özdoğay (İçel)
 Dr. Haluk Berkol (İstanbul)
 Dr. Rifat Öztürkçine (İstanbul)
 Dr. Mustafa Bozoklar (İzmir)
 Dr. Mümin Kırılı (İzmir)
 Diş Tb. Ali Alkan (Kırklareli)
 Dr. Abdülkerim Saraçoğlu (Mardin)
 Dr. İ. Şevki Atasağun (Nevşehir)
 Dr. Nazım İnebeyli (Sinop)
 Dr. Reşat Zaloğlu (Trabzon)
 Dr. İ. Etem Karakapıcı (Urfa)
 Diş. Tb. Hasan Oral (Urfa)
 Dr. Tarık Remzi Baltan (Zonguldak) (9,10)

Bu arada 12 Mart hükümetlerinde bakanlık yapan iki tip doktorunun da anımsanması tamamlayıcı olacaktır: Dr. Türkan Akyol ve Dr. Kemal Demir. (11)

Ve 12 Eylül. Öncekilerle kıyaslanmayacak şekilde artmış bir faşist terör dönemi. Her türlü özgür düşünceye sahip beyinlere karşı bir yıldırma-yok etme hareketi. Ve her benzer dönemde karşılaşılan satışı çıkarılan kimlikler...

Yüzbinlerle ifade edilen gözaltılar...

Milli Güvenlik Konseyinin işbaşında olduğu 12 Eylül 1980-25 Ekim 1981 tarihleri arasında 12 tane siyasi olmak üzere 13 idam... Danışma Meclisi adı verilen "şey" in bu suça suç ortaklığı ettirildiği 25 Ekim 1981-14 Ekim 1983 tarihleri arasında 38 idam... Ve "sivilleşme" den sonra 2 siyasi idam kararı... (12)

Hızla niteliğini kaybeden ve çürüten, çözülen kavramlar. Örneğin, "bilim adamlığı". Hızla devletin bir kurumu haline getirilirken aynı süreçte dejenereyonunu da yaşayan bir kimlik. Bilim adamlığı, bütünleşmesine bir algılayışın dışına çıkartılarak, otorite hizmetinde, emrinde, kendisine sunulmuş fil dişi kulesinde lumpenleştirildi. Otorite, üstelik fazla da zorlanmadan bunu başardı, yanında her zaman olduğundan çok daha fazla, bu onursuz yola girmeye hazır insanlar buldu. Şaşırtıcı sayıdaki sahte bilim adamları, "Üniversiteleri" ile birlikte cuntaya hizmet yarışına girdi. Onlar tarafından ödüllendirilmeyi yaşamlarının başlıca amacı haline getirdiler. Tıp fakülteleri ve bu fakültelerini bol unvanlı tıp doktorlarının önemli bir kısmı bu onursuz yarışta en önde yer aldı. En üst düzeyden itibaren hekimlere yapılan saldırılar ve ülkedeki sağlık sisteminin tah-

ribatına, göz yumulmasının da ötesinde, destek yarışına giren Prof. doktorlarımız bunu ayakta alkışladı. Kendi alanlarında oldukça "bilgili" ve üstelik "ilerici-demokrat" kimlikli ve bol unvanlı tıp doktorları, örnek olsun büyük jinekologlar yada farmakologlar, muayene odaları yada laboratuvarlarında "bilim" yaptıkları sanısına kapıldılar, birçoğu daha da ileriye giderek 12 Eylül yönetimine ve ardından gelen hükümetlere danışmanlık yaparken bir kısmı da onların idam kararları veren meclislerinde bulunmayı tıp ahlakı ile bağdaştırabildiler. (Ne mutlu ki ufak bir kısmı bunları yapmadı ve cezalandırıldı.)

38 idama karar veren "danışma meclisinde" de şaşılacak kadar çok sayıda tıp doktoru bulunmaktaydı. Bu kararların tümünde, bu kişilerin idamlara "evet" deyip demediğini saptayamıyoruz. Ancak, bu idamlardan başka, yüzbinlerce insanın işkence gördüğü, ülkenin tam bir faşizm batağına girdiği bu günlerde, üyelerinin çoğunun kendi isteği ile başvurup, beş general tarafından beğenilme ölçüsüyle seçildiği bu mecliste bulunmanın en azından tıp ahlakı yönünden tartışılması gerekir.

Danışma Meclisinde bulunan hekimler:

Prof. Dr. Hikmet Altuğ, Tıp Fak. KBB K. Başkanı.
 Dr. Hamdi Açan, Tıp Fak. Göğüs Hast. Uzmanı
 Op. Dr. Halil Akaydın, Tıp Fak.
 Dr. Mehmet Akdemir, Tıp Fak. İç Hast. Uzmanı
 Dr. Yıldırım Avcı, Tıp Fak. İç Hast. Uzmanı
 Op. Dr. Zeki Çakmakçı, Tıp Fak. Öğretim Görevlisi

Prof. Dr. Siyami Ersek, Tıp Fak.

Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak, Tıp Fak.

Dr. Rahmi Karahasanoğlu, Tıp Fak. Göğüs Hast.

Uzmanı

Prof. Dr. M. Utkan Kocatürk, Tıp Fak. Kadın ve Doğum Hast.

Dr. Cavidan Tercan, Tıp Fak. İç Hast. Uzmanı

Dr. Tandoğan Tokgöz, Aile Sağlığı Uz., SSY Bak. Nüfus Planlama Gn. Md.

Prof. Dr. Türe Tunçbay, Tıp Fak. Nörolog Ege Ü. Rek. Yd.

Dr. Abdurrahman Yılmaz, Tıp Fak. Kadın-Doğum Hast. Uzmanı (13)

Danışma meclisindeki idam oylamalarının bir kısmı açık oylama yöntemiyle yapılırken, bazılarında kapalı oylamanın tercih edilmiş olması bu dönemdeki idam oylamalarının sonuçlarını saptamayı zorlaştırmaktadır.

Açık oylama yöntemi ile yapılan idamlardan Seyit Konuk, İbrahim Ethem Coşkun ve Necati Vardar'ın idamları, Danışma Meclisinde 4 Mart 1982 tarihinde oy çokluğu ile benimsenmiştir. Bu oylamada, tıp doktorlarından; Hamdi Açan, H. Aydın Akaydın, Mehmet Akdemir, Zeki Çakmakçı, Utkan Kocatürk, Cavidan Tercan, Tandoğan Tokgöz

"kabul" oyu kullanmışlardır. Red oyu veren hekim yoktur.

Elimizde sonucu olan, diğer bir idam yasaının sonucunu da başka bir örnek olarak verirsek; Ömer Yazgan, Mehmet Kambur, Ramazan Yukarıgöz ve Erdoğan Yazgan'ın idamlarının yerine getirilmesine ilişkin yasa, 136 katılımlı bir oturumda, 131 kabul ile 3 Mayıs 1982'de kabul edilir. Kamer Genç, red kulanan üyedir. Çekimser kalanlar arasında Dr. Türe Tunçbay'ın ismine rastlanır. Bu oylamada "kabul" oyu veren Danışma Meclisi Üyesi tıp doktorları ise şunlardır: Hamdi Açıkan, Mehmet Akdemir, Zeki Çakmakçı, Utkan Kocatürk, Cavidan Tercan, Tandoğan Tokgöz, M. Rahmi Karahasanoğlu, Abdurrahman Yılmaz (14,15)

Daha ayrıntılı bir oylama dökümü yapacak durumda olmamıza rağmen en iyimser yaklaşımla ismi anılmayan tıp doktorlarının, bu ve diğer oylamalara katılmamış olduklarını düşünebiliyoruz ama, ne yazık ki bu yaklaşım bile onların bu döneme ait sorumluluklarını gözardı etmemizi engellemektedir.

Sivilleşmeden sonra da iki idam kararı infaz edilmiş, bu kararların oylamaları da, açık olmadığı için tutanaklara isimler girmemiştir. Kanunlar "oy çokluğu" ile kabul edilen infazlar yerine getirilmiştir. Bu dönem, meclisteki hekim sayısı onaltıdır.

Bu bölümü sonlarken Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen ve ilgili durumlardaki hekim sorumluluğunun sınırlarını çizen "Tıp Ahlakı" İlkelerinden, ikincisini yeniden okumak tamamlayıcı olacaktır: "İlke 2: Sağlık personeli, özellikle hekimler için, işkence yada başka zalimce, insanlık dışı yada onur kırıcı davranış yada cezaya katılma, ortaklık etme, kışkırtma yada kalkışma niteliğindeki eylemlerde doğrudan yada dolaylı olarak rol almak, uluslararası belgelere göre bir suç olduğu gibi, tıp ahlakının ağır bir biçimde çiğnenmesidir." (16)

Bu durumda ülkemizde tıp ahlakı sürekli çiğnenmekte ve buna karşı etkin moral yada cezai yaptırımlar uygulanmamaktadır. 12 Eylül'le birlikte çalışmalarına ara veren ve ancak 1984'te, epeyce yıpranmış, yıpratılmış ve kendi Roy Dranat'larını tanımış bir şekilde yeniden açılan TTB, idam cezalarına karşı olduğunu gerekçelerini de içeren bir bildiri ile 28 Eylül 1985'te ancak açıklayabilmiştir. İlgili bildirideki "... Hekimlik mesleğinin temel ahlak kurallarından birincisi insanları yaşatmak olduğuna göre, hekimlerinde hayatı sona erdirecek olan her eyleme karşı olması doğaldır... Hekim bir öldürme işleminde yer almamalı ve bir ölüm olgusunun "izin vereni" ve sonucun pasif bir izleyicisi durumunda olmamalıdır." gibi cümlelere rağmen, daha sonraki tarihlerde ilgili konulardaki hekimlere karşı herhangi bir

etkili yaptırım uygulayamamıştır. Bu bildiriden sonra da imzası olan dönemin TTB Merkez Konseyi üyeleri hakkında (Dr. Nusret Fişek, Dr. Atalay Yörükoğlu, Dr. Nevzat Eren, Dr. Ragıp Çam, Diş Dr. Hüsnü Çuhadar) beraatle sonuçlanan dava açılmıştır. (17)

Ölüm cezasına karşı olmanın sınırları sonsuzdur. Bu karşı olma yükümlülüğü herhangi bir kimliğe, mesleğe özgü olamaz, yalnızca ve yalnızca insana özgüdür. Şart ta içermemelidir, örneğin "adli hata" sonucu diye başlayan yakınmalar, sonunda idam cezasına tarafgirliği içerir. Yazının bu bölümünü, nazizmden bir "iyi niyetli" memur-hekim tablosunu özetleyen Fuçık ile sonlayalım:

"Beni içtenlikle ve görevine bağlılıkla tedavi etti. Çoğu hastalarına karşı böyledir ve aşırı işkence görmüş mahpusların, tekrar sorguya gönderilmesine izin vermemekte inat eder. Belki bu, onun vicdanının sesini durduruyordur. Ama kimi vakit, en gerekli olduğu yerde yardımdan kaçınır. Bu belki korku duyduğu vakitlere rastlamaktadır.

Tipik bir küçük vatandaş, ne olacağı korkusuyla, memurların korkusu arasında sıkışıp kalmış bir yurttaş. Çıkacak delik arar ama bulamaz. Bir fare değil, gerçek bir sıçan, kapana kısıtılmıştır.

Umutsuzca kısıtılmış." (18)

KAYNAKLAR

1. J. Paul Sartre, Duvar, Öyküler Çev: Nihal Önal Varlık Yy. 5. baskı 1991
2. Fuat Aziz Göksel, Hekim Andı, Türkiye Klinikleri Cilt 1 Sayı 1 Eylül 1981 Sy 88-89
3. Türk Ceza Kanunu, Yasa Yy. Haz: Av. Kani Ekşioğlu
4. Reha Öz, Ben Devletim Asarım, BDS Yy. Sy. 236-237
5. Reha Öz, age Sy. 306-407
6. Reha Öz, age Sy. 330-331
7. Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri. Bilgi Yy. 1. baskı Eylül 1975 Sy. 154, 231
8. Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri 1923-1927 Kültür-Turizm Bk. Yy. Ankara 1982 Sy. 221-223
9. Ali Yıldırım, Cinayet İçin Kanun, Yazın Kültür Dergisi Sayı 49 Nisan 1992 Sy. 13-15
10. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yy. 10. cilt Sy. 2683-2730
11. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yy. 4. cilt Sy. 1015-1020
12. Reha Öz, age Sy. 331
13. C.D.T. Ans. 10. cilt Sy. 2727-2729
14. Reha Öz, age Sy. 350-370
15. Danışma Meclisi Tutanakları, İlgili Tarihleri; A.Ü. Hukuk Fakültesi Kütüphanesi.
16. Reha Öz, age Sy. 404-405
17. Reha Öz, age Sy. 292-293
18. Julius Fuçık, Darağacından Notlar, Oda Yy. 1. baskı 1974 Sy. 109-110